

AMÉRY DÜŞÜNCESİNDE HINÇ

Elif ERGÜN¹

ÖZ

Kendisine Almanlığı hatırlatan her şeyden uzak durmak isteyen Hanns Chaim Mayer savaştan sonra adını Jean Améry olarak değiştirmiştir. Savaş yıllarında tutuklanan, işkence gören Améry, başta Auschwitz olmak üzere Buchenwald ve Bergen-Belsen toplama ve imha kamplarında kaldı. 1978 yılında Salzburg’da altmışaltı yaşında bir otel odasında intihar etti. Améry savaş sonrası Avrupa’da bir Nazi kurbanı olarak “hınç” duygusuyla yazdı. Bu makalede öncelikle Améry düşüncesinde hınç kavramından bahsedilmiştir. Kavramın kaynağı, sınırları ve etkileri üzerinde durulmuştur. Hınç kavramı denildiğinde ilk akla gelen isim Nietzsche’dir. Dolayısıyla Nietzsche ve Scheler düşüncesinde hınç kavramının yeri gösterilecek ve Améry düşüncesi ile karşılaştırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Jean Améry, ressentiment, hatırlama, unutmama, uzlaşma

Ergün, Elif. " Améry Düşüncesinde Hınç ". *idil* 6.34 (2017): 1735-1746.

Ergün, E. (2017). Améry Düşüncesinde Hınç. *idil*, 6 (34), s.1735-1746.

¹ Yrd. Doç. Dr. Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, eergun(at)sakarya.edu.tr

THE RESENTMENT in AMÉRY'S THOUGHT

ABSTRACT

After the war Hanns Chaim Mayer changed his name to Jean Améry. Because he after the war as a way of distancing himself from all things German. He was arrested, tortured, and sent to a number of concentration and extermination camps, namely, Auschwitz, Buchenwald and Bergen-Belsen. In 1978, at age sixty-six, Améry took his own life in a hotel room in Salzburg. He write the existential condition of the Nazi victim in post-war Europe. First of all in this article refered to resentment in Améry's thought. It discoursed what is source, limit and effect of the concept. Nietzsche is the first name that comes to mind when the concept of resentment is refered. Therefore, the importance of resentment conception in Nietzsche and Scheler thought will be pointed out and it compare with Améry's thought.

Keywords: Jean Améry, resentment, recollection, forgetting, reconciliation

“Deneyim bana öyle geliyor ki, her zaman kötü deneyim anlamındadır.”
Nietzsche

Giriş

Hınç denildiğinde şüphesiz ki ilk akla gelen düşünür Nietzsche’tir. Nietzsche özellikle etik söz konusu olduğunda kavrama özel bir önem verir. Tarihsel olaylar serisi içerisinde kişinin içinde bulunduğu psikolojik durumu tanımlayan hınç, sürü insanın ahlakıdır. Hristiyanlık başta olmak üzere bir çok uğrak bu duyguyu açığa çıkarmıştır. Scheler ise Nietzsche’nin Hristiyanlık temelli hınç kavramını eleştirerek onun yerine kavramı gerilemenin göstergesi, modern dünyanın getirisi şeklinde yorumlamıştır. Aslında her iki düşünür için gerileme göstergesi olması açısından bir uzlaşısı vardır. Bununla birlikte kavram Améry düşüncesinde bambaşka bir hal alır. Améry, tam da Nietzsche’nin yüklediği anlamın karşıtı olarak onu düşüncesinin merkezine yerleştirir. Améry için hınç (ressentiment) büyük felaketlerden sağ kurtulanların yaşadıkları deneyimi kuşatan bir kavram görünümündedir. Umudun karşısına konulan hınç duygusu kurbanın durumunu güncel tutar. Bu güncellik kurbanları olduğu kadar cellatları da içinde bulundukları gerçeklikle yüzleştirir. Hatırlama ve affetme ekseninde bu gidiş-geliş yönünü tayin eden hınç kavramıdır. Bu çalışmada öncelikle Amerian ressentiment• denilebilecek kavramın kuşattığı alan gösterilecektir. Ardından Nietzsche ve Scheler düşüncesinde hınç kavramının izi sürülecektir.

Améry Düşüncesinde Hınç Kavramı

Büyük felaketlerden sağ kurtulanlar, üzerinden uzun zaman geçmiş olsa da, yaşadıklarını söze dökme konusunda farklı tavır gösterirler. Söz konusu tavır, ölüm ve imha kamplarına tanıklık etmiş kişilerde derin bir suskunluk ya da anlatma/konuşma/tanıklık etme şeklindedir. Korkunç deneyim sonrası suskunluğa Primo Levi’nin de ifade ettiği gibi unutmaya çalışma, sağ kalmış olmaktan duyulan derin bir utanç, suçluluk hissi gibi birbirini tamamlayan duygular sebep olmuştur. Utanç “ruhsal çöküş, bir yâdsıma, bir usanç, bir her şeyden vazgeçiş gibi bin bir kılığa girer” (Levi, 2001: 11). Öyle ki sağ kalanların birçoğunun intiharı bu duygu ile baş edemeyişin bir göstergesidir. “Bu utanç duyulacak durumu, bir insanın böylesine mahvedebilmesini anlatacak sözcük yok dilimizde” (Levi, 1996: 22) diyen Levi, yaşadığı deneyimin aktarılamazlığına vurgu yapar. Ancak Levi, Agamben’in de belirttiği üzere tam da bu aktarılamazlığıyla dilin imkânları içerisinde tanıklık eder ve kamp deneyimini anlatır. Suskunluk yerine konuşmayı seçer. Kampın hakikati olan ölmüş kişiler yerine bunu yapmaya mecbur kalır. Diğer bir ifade ile Levi yani “konuşan özne kendisi seçmemiştir özne olmayı, metindışı koşullarca seçilmiştir. Öldürülmeyenler toplama kampının

tamamını anlatamazlar, konuşurlar çünkü onların yerine başkaları ölmüştür” (Sarlo, 2012: 29).

Anlatmak/konuşmak/tanıklık etmek diğer bir ifadeyle öznel bir deneyimi aktarmak, bir yandan hakikatin imkânına ve sınırına diğer yandan da geçmişin yeniden inşasına olanak sağlar. Öznel bir deneyim olması gerekçesiyle şüpheli bir bakışın eşlik ettiği bu ikircikli durum Sarlo’ya şu soruyu sordurur: “Deneyimin anlamını yakalamakta bellek ve birinci tekil şahıs ne ölçüde güvenilirirdir?” (Sarlo, 2012: 35). Özne başta olmak üzere üst anlatıların tahtının yerinden edildiği ve buna eşlik eden öznel anlatıların öne çıktığı bir dönemde tanıklığın güvenilirliği kuşkusuz önemli hale gelir. Aynı zamanda bellek, geçmişteki deneyimi güncel taşıırken şimdiki zamansallıkla bunu yapar. Her hatırlama eksik parçaları şimdiki zamanda tamamlar. Bu da tanıklığı şüpheli hale sokar. Beri taraftan Sarlo için deneyim ancak “mağdur tanıklık ettiği zaman” (Sarlo, 2012: 22) var olur. Bunun anlamı geçmişteki nahoş deneyimlerin hafızasının dahi kurucu bir unsur teşkil ettiğidir. Tanıklık, Sarlo’nun ifadesiyle “söze dökmek suskun deneyimi azat eder, doğrudanlıktan ya da unutulmaktan kurtarır ve onu iletilebilir, yani herkesin yapar” (Sarlo, 2012: 21). Böylece herkesin olan deneyim bir öznenin geçmişini yeniden inşa etmek, anlatmaya başladığı ana dek tam bilmediği ya da sadece bölük pörçük parçalar halinde bildiği bir hakikate yaklaşıdır (Sarlo, 2012: 50). Burada sözü edilen hakikat diğer bir deyişle deneyim öznenin kendisini iyileştirmez ancak muhalefet ya da ahlaki buyruk yoluyla kolektif bir boyut kazanır (Sarlo, 2012: 31). Öznenin kendisini iyileştirmeyen bu korkunç deneyimin kolektif boyut özlemi birbiri peşi sıra yaşanan felaketler düşünüldüğünde daha da önem kazanmaktadır. İmha kampından sağ kurtulan Améry’nin parçalı/öznel anlatısı da bu beklenti içerisinde gibidir. Adına “hınç” dediği durum tam da bu kolektif olanın hedeflenmesini ifade eder.

Améry, 1912’de Katolik bir anne ile Yahudi bir babanın çocuğu olarak Hans Meyer adıyla Viyana’da doğdu. Viyana’da felsefe ve edebiyat eğitimine başlasa da yarım bıraktı. 1935 Nürnberg Yasaları’nın açıklanmasıyla Yahudi ilan edildi ve 1937’de Belçika’ya kaçtı. 1938’de Nazilere karşı yürütülen hareketlere katıldı ve Gestapo tarafından tutuklanıp, işkence gördü. 1943 yılından 1945 yılına kadar Auschwitz, Bergen-Belsen gibi toplama kamplarında kaldı. Savaşın sonra yazar olmaya karar verdi. Kendisine Alman olan ne varsa hatırlatan her şeyi bırakmak istedi ve Fransızca tınısı olan Améry adını aldı. Kamp hayatının üzerinden yirmi yıl geçtikten sonra radyo konuşmaları yaptı ve bu konuşmalar kitaplaştırıldı. Kamplardan sağ kurtulan birçok entelektüel gibi otel odasında intihar etti.

Améry, “genel uzlaş sonucunda Nazi kurbanı olarak nitelenen insan türünün bir üyesi” (Améry, 2015: 88), bir “kurban” (Améry, 2015: 88) ve “hıncını bir koza içinde saklayan biri” (Améry, 2015: 109) olarak konuştuğunu söyler. Sorguladığı hıncının ve bunun ne olduğunun okuyucular tarafından anlaşılmasını ister. Bu anlaşılma duygusunun hedefinde hem bugüne/şimdiye ait hem de geçmişte neler olup bittiğine dair yüzleşme isteği vardır. Onun hıncı (ressentiment) kavramı ile ifade ettiklerinde bu duygu oldukça baskındır. Almanca yazan Améry, tıpkı Nietzsche gibi Fransızca olan ressentiment sözcüğünü kullanır. Bununla Améry aralarındaki bağlantıyı göstermek ister (Alford, 2012: 230). Aynı zamanda kitabının başlığı Suç ve Kefaretin Ötesinde: Alt Edilmişliğin Üstesinden Gelme Denemeleri (Jenseits von Schuld und Sühne: Bewältigungsversuche eines Überwältigten) de Nietzsche’nin İyinin ve Kötünün Ötesinde (Jenseits von Gut und Böse) kitabına karşı atılmış gibidir.

Agamben’in belirttiği üzere yirminci yüzyıl etiği, Nietzsche’nin hıncı ile boğuşmasıyla başlar. İstencin geçmiş karşısındaki iktidarsızlığına karşı, onulmaz bir şekilde gerçekleşmiş ve artık arzulanamayacak şeye yönelik intikam tinine karşı Zerdüş, insanlara geriye dönük istemeyi, her şeyin kendisini tekrarlamasını arzulamayı öğretir (Agamben, 2004: 99). Ancak bu hal Auschwitz ile bir kopuşu da işaret eder. Bu yalnızca Auschwitz’in tekrarlanmasını ve onun yazgısını sevmeyeceği gerçeği değildir. Nietzsche’nin deneyinde, olan şeyin dehşeti aslında daha en başında bile o denli büyük görünüyordur ki bunu ışıtmının ilk etkisi tam da “dişlerini gıcırdatmak ve bu şekilde konuşan daimona lanet yağdırmak”tır. Zerdüş’ün dersinin başarısızlıkla sonuçlanmasının, hıncı ahlakının saf ve basit yeniden-inşasını zorunlu kıldığı da söylenemez- her ne kadar kurbanlar için bunun baştan çıkarıcılığı çok büyük olsa da. Nitekim Jean Améry “olan, oldu”yu kabul etmeyi basitçe reddeden sahici bir anti-Nietzscheci hıncı etiği formüleştirmeye sürüklenmiştir (Agamben, 2004: 100). Auschwitz’ten sonra Nietzsche’nin ebedi dönüş anlatısına artık sorunlu bir hal alır. Kuşkusuz, felaketin tanığı olanlar öldürmeyenin güçlendirdiğini söyleyecek durumda değillerdir. Baskın olan hayatta kalmış olmaktan duyulan utançtır. Eskiden olduğu gibi acının değerli olduğuna dair ahlaki yargı da bir anlamda çöker. Çünkü kamp hayatı ahlaksal olanın değil deneyisel olanın alanıdır. Kamp, her türlü ahlakın askıya alındığı yaşam ile ölüm arasındaki çizginin son derece muğlak olduğu benzersiz bir deney sahasıdır. Améry tüm bu olan bitenin yükü ile konuşur.

Améry için anlaşılma duygusu bir siyasal polemik alanına taşınmaz. Bununla birlikte onun yazdıkları ütöpik değildir ve yazılarının temel hedefinde ne kadar zaman geçmiş olursa olsun toplu katliam yapanları cezalandırmak vardır (Alford, 2012: 231). Anlatının nesnelliğe dair en ufak bir göndermesi bulunmaz. Tam tersine Améry, “kurbanın özel durumunu tasvir etmek” (Améry, 2015: 89) yani gerek ahlakçılar, gerekse psikologlar tarafından mahkûm edilen ruhsal bir durumun, hıncı duygularının iç

gözleme dayanan bir analizini yapmak ister (Améry, 2015: 89). Ona göre nesnellik talebi saçmadır. Çünkü zulmün zulüm olarak nesnel bir özelliği yoktur. Kitle katliamı, işkence, her türlü sakatlama, nesnel açıdan doğa bilimlerinin biçimsel dili içinde betimlenebilecek fiziksel olaylardan başka bir şey değildir: Bunlar fiziksel bir sistem içinde yer alan olgulardır, ahlaki bir sistem içinde değerlendirilebilecek edimler değil (Améry, 2015: 96). Améry'nin istediği bundan çok uzaktır. Yalnızca kendisi adına konuşan ancak kendi deneyiminin tanığı olan Améry'nin anlatısında genel-geçer ahlaki olgular değil öznel durumlar söz konusudur. Bu öznel durumların hedefi diğer bir ifade ile hınç duygusunun görevi “cürümü suçlu açısından ahlaki bir gerçeğe dönüştürmek; onu kendi canavarlığının hakikati içine çekmek” (Améry, 2015: 96-97) tir. Bunu yaparken ne bir intikam ne de bir kefarete beklentisi vardır. Çünkü yaşadığı zulüm başlı başına “aşırı bir yalnızlık deneyimi” (Améry, 2015: 97)dir. Hınç Améry'nin terk edilmişlik duygusuna karşı geliştirdiği bir durumdur. Onu hayatta tutan daha iyi bir dünya umudu değil hınç duygusudur. Auschwitz'ten sonra üstesinden gelinemeyen kötülüklerin bir şekilde ifadesidir. Geçmişin kötü izlerinden kurtulma arzusu ama bunun yanı sıra sebep olanların cezalandırılması gerçeği umutsuzca bir çatışma hissi yaratır.

Améry'nin hınç duygusunun kaynağı açık değildir. Alford'un da belirttiği üzere onun hıncı geçmişte yaşadığı aşağılama ve yaralanmalarla ek olarak yeni bir Almanya'ya karşı çıkiştir. Bu Almanya sanki hiç Holocaust olmamış ya da bunun üzerinden çok zaman geçmiş gibi değişmektedir (Alford, 2012: 232). Améry'nin uzun ve tarihsel bir gelişmenin ürünü dediği hınç duygusu ne kamp hayatında ne de Brüksel'e döndüğünde henüz belirgin değildir. Bu duyguyu ilk kez 1948'de, trenle Almanya'dan geçerken hisseder. Trende Amerikan işgal güçlerinin yayımladığı bir gazetenin tesadüfen eline geçmesi ve okuduğu anonim bir okur mektubu buna sebep olmuştur. Mektupta Amerikan askerlerinin Almanya'daki durumuna cevaben ‘hiç öyle kabarmayın bizim buralarda. Almanya yeniden büyük ve güçlü olacak. Toplayın bavullarınızı, sizi hergeleler’ (Amery, 2015: 91) yazmaktadır. Hemen savaş sonrasında gelişen bu olay ile birlikte bir dizi siyasal gelişmeler hınç duygusunu pekiştirir. Ona göre bir parya olan Almanya önce uluslar topluluğuna kabul edilmiş, ardından kendisine kur yapılmaya başlanmış ve en nihayetinde güçler oyununun, yansız bir bakışla hesaba katılması gereken bir unsuru haline gelmiştir (Amery, 2015: 92). Almanya'nın Avrupa'yla bütünleşme çabaları onun hınç duyguları için verimli bir zemin ortaya çıkarmıştır. Tüm yakın geçmişte olanlar sanki hiç olmamış gibi ya da plansız programsız bir yol kazasıymış gibi davranılması hınç duygusunu açığa çıkartmıştır. Bu felaketlere sebep olanlar, “Führerlerine minnet duyan komutanların kuşağı” huzur içinde yaşlanmaya devam ediyordur (Améry, 2015: 102). Améry'nin hedefinde SS komandolarından ziyade Alman halkı da vardır. Bunlar yakınlarındaki imha kampından gelen yanık kokularını alanlar, işçiler, dosya memurları, teknisyenler, daktilo kızları ve daha bir gün önce ayıklama rampalarına getirilen kurbanların sırtlarından alınmış olan

kıyafetleri giyenlerdir (Améry, 2015: 101). Hem kamptaki felaketlere sebep olanlar hem de o günlere tanıklık eden Alman halkı suçludur.

Améry, her ne kadar öznel bir deneyim sonucu açığa çıktığını belirtse de hınç duygusunun nesnel bir görevi, tarihsel bir işlevi üstlenmesini de ister. Hatta bu arzu metin boyunca en baskın haliyle ortaya çıkar. Çoğu zaman okuyucuya, bu duygunun kendi arınma ihtiyacını dile getirme şekli olduğunu belirtse de onun için önemli olan hıncın tarihsel işlevidir. Hınç “dünyanın ahlaki ilerleme dinamizminin bir evresi olarak, gerçekleşmeyen Alman devriminin tarihsel bir telafisi olabilir. Bu talep de, tersinmez süreçlerin tersinebilirliğine yönelik talep kadar saçma ve ahlakidir” (Amery, 2015: 105).

Améry, hınç duygusunun iki tür olanaksızlığı yani “geçmişe dönmeyi” ve “olmuş olanın feshedilmesini” içinde barındırdığının farkındadır. Bu duygunun irrasyonel, mantıksız ve çelişkili bir durum olduğunu bilir. Çünkü bu duygu hepimizi yıkılmış bir geçmişin çarmihına gerer ve geriye döndürilemeyecek olanın tersine çevrilmesini, olanın olmamış kılınmasını talep eder. Üstelik hınç, geleceğe çıkışın önünü keser (Améry, 2015: 95). Hıncın tutsağı olan kişide zaman duygusu çarpıtılmıştır. Bu olanaksızlık Benjamin’in tarihselcilik karşısında tarihsel maddecinin kendine biçtiği görev dediği “tarihin havını tersine taramak” (Benjamin, 2008: 43) buyruğunu anımsatır. Bunun anlamı akıntıya karşı mücadele etmektir. Böylece mücadele ile yeni barbarlıklar ve felaketler önlenabilir. Ama Améry’nin hınç duygusunda ağır basan durum bundan farklıdır. Onun için geçmiş üstesinden gelinemezdir. Yine de bu duruma çelişkili bir beklenti eşlik eder.

Beklenti, hınç duygusunun tüm olanaksızlığa rağmen üstesinden gelebilmesini umduğu şey geçmişteki korkunç deneyimi öznelliğinden bir an olsun çıkartmaya çalışmak yani güncelleştirmektir. Zamanı tersine döndürme ve dolayısıyla tarihe ahlak kazandırma arzusu, iki insan topluluğunu alt edenleri ve alt edilmişleri, birbiriyle buluşturacaktır (Améry, 2015: 106). Améry, “aramızda yatan ceset yığınlarını, benim görüşüme göre, bir içselleştirme süreciyle değil, tam tersine güncelleştirerek, daha kesin bir ifadeyle, çözümlememiş çatışmaları tarihsel etkinlik alanına taşıyarak kaldıracabiliriz” (Améry, 2015: 95) diyerek umudunu dile getirir. Alman halkları ancak bu şekilde utançlarını silebilecektir. Aynı zamanda kurbanlar için de bunun anlamı bağışlama ya da unutmaya değildir. Tam tersine o Nazi kurbanları tarafından yüksek sesle dile getirilen barışma isteğini ancak bir çılgınlık ve hayata karşı bir kayıtsızlık veya bastırılmış ama sahici bir intikam talebinin mazohist bir dönüşümü olabileceğine inanır (Améry, 2015: 97). Baskı ile ortaya çıkan bağışlama ya da unutmaya ahlakıdır. Bir eşitlik, denge unsuru arayan Améry, bunun hınç ile mümkün olacağını düşünür. Hıncın ahlaki değerine ve tarihsel doğruluğuna inancı tamdır.

Bu umutlu hal yani “kurbanların ve kasapların arasındaki çözülmemiş çatışmanın dışsallaştırılması ve güncelleştirilmesi” (Améry, 2015: 105) yerini karamsarlığa bırakır. Amery, giderek sanki rüzgâra karşı konuşuyormuş gibi hisseder (Brodholm, 2006: 8). Geçen zaman hınç tarafından yükseltilen ahlaki talebin geri çevrileceğine ve sonunda söndüreceğine işaret eder. Hitler’in imparatorluğu tarihteki tüm diğer dramatik devrimlerden ne daha iyi, ne de daha kötü; daha kanlı belki, ama gündelik hayatını yaşayan aileleriyle bir imparatorluk olacaktır. Büyük-büyükbabaların SS üniformalarıyla çekilmiş resimleri oturma odalarına asılacak ve okullardaki çocuklar ayıklama rampalarından ziyade yaygın işsizlik karşısında kazanılmış hayret verici zaferi öğreneceklerdir (Améry, 2015: 107). Yüzleşme talebine karşı kayıtsızlık hıncın yerini alacaktır.

Metin boyunca zaman zaman umutlu bir beklenti sezilse de Améry için ağır basan duygu karamsarlıktır. Geçmişte tüm olan biten kötü deneyimden kopuş mümkün değildir. Bunu hissettiren içinde yaşadığı bugünün siyasal dünyasıdır. Bu dünya geçmişteki yarayı iyi etmez. Tam tersine hınç duygusu yaratır. Şimdinin yarası ancak geçmiş olanlarla yüzleşme sağlarsa sağaltılır. Bu da öznel bir anlam yüklenen Améry’nin hıncının yüklendiği objektif ve tarihsel görevidir. Ama kurbanın ahlaki hınç duyma hakkı ile çelişen uzlaşa için düzenlemeye ilişkin her çabada geçici adaletin imkânları oldukça sınırlı olacaktır (Minkinen, 2007: 526). Améry için yalnızca çözüm felaketle yüzleşmekle mümkün olacaktır. Yüzleşme talebi anlaşılmayı gerekli kılar. Sarlo’nun da dediği gibi “anlamak hatırlamaktan daha önemlidir, her ne kadar anlamak için mutlaka hatırlamak gerekse de” (Sarlo, 2012: 19). Hayatta kalan kurban hınç duygusuyla deneyimini kamusala taşıyabilecektir.

Onun hınç duygusunun sınırını hıncı ahlaki olarak lanetleyen Nietzsche ve yalnızca rahatsızlık doğuran bir çatışma hali olarak düşünebilen psikoloji belirler (Améry, 2015: 94) ve hınç duyguları Nietzsche ve Scheler’inkinden oldukça farklıdır.

Nietzsche Düşüncesinde Hınç Kavramı

Nietzsche için hınç etik bir anlam ifade eder. Nietzsche, ahlaki değerlerin eleştirisine yönelik soykütikle değerlerin değerini sorgulanmış, tarih boyunca hangi koşullar altında dönüştüğünü ve anlam kaymalarına uğradığını açıklamıştır. Jameson’ın ifadesiyle Nietzsche’nin anlatısı ya da miti görünüşte Victoria Çağı ahlakçılığına ve ikiye bölünmüşlüğüne yönelik bir eleştirinin hizmetinde bir tür psikolojik mekanizma olarak önerilir (Jameson, 2011: 176).

Nietzsche’ye göre efendi ve köle ahlaki olmak üzere iki tip ahlaklılık ve buna bağlı insan türü vardır. Bazen bazı kültürlerde bu iki ahlaki uzlaştırma denemeleri de görülür. Efendi ahlakında iyi kavramını belirleyenler aynı zamanda yüksek ruhlu,

gururlu soylulardır. Bu ahlak türünde iyi ve fena karşıtlığı aynı zamanda asil ve aşağılık anlamına gelir. Oysa köle ahlakında iyi ve kötü karşıtlığı vardır ve bunun kökeni farklıdır (Nietzsche, 2016: 200). Köle ahlakı özünde bir “yararlılık-ahlakıdır” (Nietzsche, 2016: 203). Köle ahlakı oluşmak için ilkin hep bir karşı ve dış dünyayı gereksinir (Nietzsche, 2011: 29). Efendi ahlakı değerleri kendi belirlerken, köle ahlakında değerleri belirleyen dış dünyadır. Efendi ahlakı kendini evetlemeden doğarken, köle ahlakı en başından hayır der (Nietzsche, 2011: 29). Bu “hayır”ın hedefinde dışardaki, farklı olan, kendinden olmayan vardır.

Nietzsche mitolojik karakterli bu anlatısını etimolojik açıdan da destekleme eğilimindedir. Değişik dillerde yaptığı çalışmalarda “iyi” kavramını imleyen sözcüklerin hepsinin aynı kavram dönüşümüne uğradığını düşünür (Nietzsche, 2011: 20). Nietzsche’ye göre, sınıfsal anlamdaki ‘soylu’, ‘asil’ kavramı temel kavram; ‘asil ruhlu’, ‘soylu’, ‘üstün ruhlu’, ‘seçkin ruhlu’ anlamındaki ‘iyi’ de zorunlulukla bu temel kavramdan doğmuş; bu evrim bir diğer evrime, ‘bayağı’, ‘avam’, ‘aşağı’ kavramlarının en sonunda ‘fena’ kavramına dönüşmesine yol açan evrime koşut gitmiştir (Nietzsche, 2011: 20). Dolayısıyla ona göre “iyi” yargısı, kendilerine “iyilik” bahsedilenlerden değil, “iyi olanlar”ın bizzat kendilerinden kaynaklanmıştır (Nietzsche, 2011: 18).

Nietzsche ressentiment kavramını kişinin içinde bulunduğu psikolojik bir durumu adlandırmak için kullanır. Bu hal, insanın yaşantısıyla ilgilidir. Ressentiment köle ahlaklı sürü insanına içkin bir durumu ifade eder. Ressentiment her ne kadar köle/Yahudi-Hristiyan ahlak eleştirisinde anahtar kavram olsa da Nietzsche bunu uzun uzun açıklamaya girişmez (Sherwood, 2011: 239). Yalnızca köle ahlakını açıklamak üzere başvurur.

Ressentimentin yaratıcı kılınması ve değer üretmesi sonucunda köle başkaldırısı başlamıştır. Burada eylem öç yoluyla işler. Ahlaktaki köle ayaklanması ilk olarak Yahudilerle başlar (Nietzsche, 2016: 109). Yahudiler par excellence (olağanüstü) hıncın ruhbanıyetçi halkıdır ve kendine özgü, benzersiz bir ahlaksal dehaya sahiptir (Nietzsche, 2011: 47). Ayrıca Nietzsche “tek bir tanrı ve tanrının tek bir oğlu: İki de ressentiment’in ürünleri” (Nietzsche, 2008: 57) diyerek Hristiyan Tanrısının ve İsa’nın da ressentimentin kaynaklarından biri olduğunu düşünür. Nietzsche’ye göre yine dünya tarihinin en büyük kincileri rahipler olmuştur (Nietzsche, 2011: 26). Ona göre ressentiment’in tarihsel durakları Reformasyon denen hınç (Alman ve İngiliz hıncı) hareketi ve bu hareketin zorunlu sonucu olan, Kilise’nin yeniden kuruluşudur. Ressentiment’in Fransız Devrimi’yle bir kez daha o zamankinden daha can alıcı ve derin bir anlamda zafere ulaştığını belirtir (Nietzsche, 2011: 47).

Görüldüğü üzere Nietzsche, ressentiment söz konusu olduğunda farklı tarihsel olayları ve farklı ama birbirini tamamlayan çeşitli karakterleri sayar. Bu karakterlerin

ortak özellikleri ne samimi ne saf ne de kendisine karşı dürüst ve açık olmayışlarıdır. Bunların “ruhu şaşı bakar; tını, gizli delikleri, arka yolları sever saklanmış her şey onun dünyası, onun güvencesi, onun merhemi gibi gelir ona; iyi bilir susmayı, unutmamayı, beklemeyi, geçici olarak kendini küçültmeyi ve alçaltmayı” (Nietzsche, 2011: 30).

Scheler Düşüncesinde Hınç Kavramı

Scheler de tıpkı Nietzsche gibi ressentiment sözcüğünü kullanır ve bunun gerekçesinin Fransızcaya duyduğu özel ilgi nedeniyle değil, bu sözcüğü Almancaya tercüme etmekteki başarısızlık olduğunu söyler (Scheler, 2015: 20). Ressentiment belli duygu durumları ve etkilenimlerin sistematik olarak bastırılması sonucu ortaya çıkan, süregelen bir zihinsel durumdur. Bu duyguların bastırılmasıyla belli türden değer yanılsamalarına ve buna uygun değer yargılarına kapılma sürekli bir eğilim halini alır. Söz konusu duygu durumları intikam isteği, nefret, kötü niyetlilik, haset, kara çalma dürtüsü ve değersizleştirici kindir (Scheler, 2015: 24). Scheler’in “gerileyen hayatın göstergesi” (Scheler, 2015: 48) dediği ressentiment aynı zamanda bir gazap duygusudur. Zihnin kendi kendini zehirlemesidir (Scheler, 2015: 57).

Scheler için hastalıklı bir durum göstergesi olan ressentiment, elbette Nietzsche’nin ahlakın soykütüğüne yerleştirdiği anlamın çok uzağındadır. Scheler’e göre Nietzsche sahici ahlakın ressentimenttan doğduğunu düşünmekte hatalıydı. Sahici ahlak ezeli bir değerler hiyerarşisine dayanır ve onun tercih kuralları, matematiğin doğruları kadar nesnel ve açık seçiktir (Scheler, 2015: 68). Yine aynı şekilde Nietzsche’nin düşündüğünün aksine Hristiyan etiğinin temellinde ressentiment yoktur. Ona göre Luka (6:27-29) yer alan buyruklar (düşmanlarınızı sevin, sizden nefret edenlere iyilik yapın, size lanet edenler için iyilik dileyin, size hakaret edenler için dua edin. Bir yanağınıza vurana öbür yanağınızı da çevirin. Abanınızı alandan mintanınızı da esirgemeyin) intikam almaya gücü yetmemekle “haklı çıkarılan” bir edilginlik talep etmez. Tam tersine doğal içgüdüler karşısında etkin olmayı talep eder. Bunlar, İncil’de kişinin kendi edimlerini ve davranışlarını hiçbir biçimde başkasının eylemlerine bağımlı kılmaması gereğine dayanan köklü bireysellik ruhumdan doğmuşlardır. Hristiyan, eylemlerinin tepkiden ibaret olmasını reddeder; böyle bir davranış onu düşmanın seviyesine indirecektir (Scheler, 2015: 110-111). Scheler’e göre Nietzsche’nin hatası modern fikir hareketlerinin Hristiyan ahlakının sonuçları olduğunu düşünme gafletine düşmesidir. Ona göre Nietzsche gerçek Hristiyanlığın gitgide kabalaşmasının ve çirkinleşmesinin modern medeniyet tarafından yenilgiye uğratılmasının sahici Hristiyan ahlakıyla bir olduğunu düşünmüştür (Scheler, 2015: 164). Oysa çürümenin kaynağı modern dünyadadır ve Scheler’e göre ressentiment’in kökeni XIII. yüzyıldan bugüne kademe kademe Hristiyan ahlakının yerini alan ve Fransız Devrimiyle zirveye çıkan burjuva ahlakıdır. Zamanla, modern toplumsal hareket içinde ressentiment önemli bir belirleyen haline gelmiş ve giderek yerleşik

ahlak anlayışını değışime uğratmıştır (Scheler, 2015: 81). Bu anlamda Hristiyanlıkla ilgisi yoktur.

Göröldüğü üzere hem Nietzsche hem de Scheler için hınç kavramı gerilemenin göstergesidir. Çağrışimleri kötüdür. Nietzsche için sürünün ahlakının belirleyeni olan hınç, Scheler için psikolojik bir durumdur. Hıncın kaynağı her iki düşünür için farklı olsa da onun istenmeyen ve iyi olanın yerini alan bayağının ifadesi olduğı söylenebilir. Kuşkusuz Améry için hıncın anlamı gerek kaynağı gerekse anlamı açısından her iki düşünürden de çok farklıdır.

Sonuç

Tüm bunlardan hareketle denilebilir ki yakın geçmişe tanıklık edenlerin deneyimlerini aktarmalarında dilin sınırları bazı durumlarda yeterli olmayabilir. Améry bu farkındalıkla hınç kavramını birkaç farklı bağlamda bazen çelişkileri göze alarak kullanır. Hınç kavramı Nietzsche'ye bir yanıt ya da bir karşı görüşü ifade etmenin ötesine taşınmıştır. Nietzsche çoğunlukla köle ahlakı söz konusu olduğunda hınç kavramını kullanmıştır. Köle ahlakı diğer bir deyişle sürünün ahlakını hınç diri tutar. Onların başkaldırmasına sebep olur. Scheler, Nietzsche'nin Hristiyan ahlakının temeline hınç kavramını koymasını eleştirip onu bambaşka bir zemine taşısa da, kavram sürekli bir gerileme işaretini gösterir niteliktedir. Améry için ise hınç olanı kabul etmek yerine onunla yüzleşmeye çağrı niteliğindedir. Üstelik bu çağrı yalnızca cellatlar için değil olaya tanık olan herkes içindir. Siyasal polemğin dışında etik bir talep olarak karşımıza çıkan hınç kavramı Améry'nin karamsarlığını dağıtamasa da anlaşılma duygusunu diri tutar.

Hem siyasal hem de ahlaki sahada kesin kopuşa işaret eden deneyimlerden biri de Auschwitz denilebilir. Bu deneyimin eşsiz ve biricik olup olmadığı tartışması başka bir yazının konusu olabilir ancak şu kadarı söylenebilir ki ahlaki kötölüğün, acının ve adaletin anlaşılabilmesi için geleneksel yöntemlerden farklı olarak başka zeminlere ihtiyaç duyulmuştur. Améry'nin hıncı da böylesi bir bakışla anlam kazanır.

KAYNAKÇA

Agamben, Giorgio, Auschwitz'den Artakalanlar, Çev.: Ali İhsan Başgöl, Ankara: Bağımsız Kitaplar, 2004.

Alford, C. Fred, Jean Améry: Resentment as Ethic and Ontology, Topoi volume 31, issue 2, Springer Netherlands, 2012, pp. 229-240.

Améry, Jean, Suç ve Kefaretin Ötesinde, Çev.: Cemal Ener, İstanbul: Metis yayınları, 2015.

Benjamin, Walter, Son Bakışta Aşk, Çev.: Nurdan Gürbilek, İstanbul: Metis yayınları, Beşinci basım, 2008.

Brudholm, Thomas, Revisiting Resentments: Jean Améry and the Dark Side of Forgiveness and Reconciliation, Journal of Human Rights, 5:7, 2006.

Fredric Jameson, Fredric, Siyasal Bilinçdişi, Çev.: Yavuz Alogan, Mesut Varlık, İstanbul: Ayrıntı yayınları, 2011.

Levi, Primo , Şimdi Değilse Ne Zaman?, Çev.: Nevin Özkan, Ankara: Efil Yayınevi, 2011.

Levi, Primo, Bunlar Da Mı İnsan?, Çev.: Zeyyat Selimoğlu, İstanbul: Can yayınları, 1996.

Minkinen, Panu, Ressentiment as Suffering: On Transitional Justice and the Impossibility of Forgiveness, Law& Literature, Vol.19, Issue 3, pp. 513-531, by The Cardozo School of Law of Yeshiva University, 2007.

Nietzsche, Friedrich, İyinin ve Kötünün Ötesinde, Çev.: Mustafa Tüzel, İstanbul: İş Bankası yayınları, 2016.

Nietzsche, Friedrich, Ahlakın Soykütüğü, Çev.: Zeynep Alagoya, İstanbul: Kabalcı yayınları, 2011.

Nietzsche, Friedrich, Deccal, Çev.: Oruç Aruoba, İstanbul: İthaki yayınları, 2008.

Sarlo, Beatriz, Geçmiş Zaman, Çev.: Peral Bayaz Charum, Deniz Ekinci, İstanbul: Metis yayınları, 2012.

Scheler, Max, Hınç, Çev.: Abdullah Yılmaz, İstanbul: Alfa yayınları, 2015.